

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Конфликти и разбирателства в историята Conflicts and understandings in history
Том / година Volume / year	IV / 2025
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Миглена Николаева Miglena Nikolaeva
Институция Affiliation	Регионален исторически музей – Плевен Regional Historical Museum – Pleven
Заглавие Title	ВЯРВАНИЯ, СТРАХОВЕ И ПРЕДСТАВИ ЗА МИТИЧНИ СЪЩЕСТВА И НЕВИДИМИЯ СВЯТ В ПЛЕВЕНСКО. ПО НЕПУБЛИКУВАНИ ТЕРЕННИ МАТЕРИАЛИ НА ОТДЕЛ „ЕТНОГРАФИЯ“ ПРИ РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ПЛЕВЕН BELIEFS, FEARS AND IDEAS ABOUT MYTHICAL CREATURES AND THE INVISIBLE WORLD FROM PLEVEN REGION. BASED ON UNPUBLISHED FIELD MATERIALS OF THE “ETHNOGRAPHY” DEPARTMENT AT THE REGIONAL HISTORICAL MUSEUM – PLEVEN
Страници Pages	80–88
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-4-80/

ВЯРВАНИЯ, СТРАХОВЕ И ПРЕДСТАВИ ЗА МИТИЧНИ СЪЩЕСТВА И НЕВИДИМИЯ СВЯТ В ПЛЕВЕНСКО. ПО НЕПУБЛИКУВАНИ ТЕРЕННИ МАТЕРИАЛИ НА ОТДЕЛ „ЕТНОГРАФИЯ“ ПРИ РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ПЛЕВЕН

Миглена Николаева

Регионален исторически музей – Плевен

Резюме: Целта на настоящата статия е да се представят вярванията в митични и страшни същества, от чието омилостивяване зависи здравето и живота на хората в миналото. Темата се базира на теренни етнографски материали, събирани през 60-те години на миналия век от Плевенско, непубликувани до този момент.

Тези същества биха могли да се класифицират в няколко групи. Такива които се намират в постоянно съприкосновение с човека, притежават човешки качества и свойства, дори влизат в съжителство с човека, като самодиви, ала, караконджо и др. Както и друга група – които произлизат от човека, представени като духове, които първо са хора, но след смъртта си стават лоши духове – вампир, таласъми.

Ключови думи: Самодива; Ала; Караконджо; Вампир; Таласъм.

Според народната вяра освен видим свят съществува и невидим такъв. В него присъстват невидими същества, свръхестествени, които управляват видимия свят и които се разпореждат със съдбата и живота на човека, с имота му и с щастието му. Тези същества според образа, както ги рисува народната вяра, според качествата и свойствата им се класифицират в четири групи. В първата група влизат всички същества, които по своето произхождение и качества са всички божествени същества, които

могат и са пълни разпоредители с видимия свят. Това са: Бог; Ангели; Дяволи; Орисници; Русалки. Във втората група са онези невидими същества, които нямат божествен произход, но имат в себе някои човешки свойства. Такива са болестите, които пълнят цялото вярване, всички обреди и религиозни обичаи. Народното вярване рисува болестите като невидими свръхестествени същества, то те притежават и много най-често женски човешки образи. Третата група са съществата, които се намират в постоянно съприкосновение с човека, притежават човешки качества и свойства, дори влизат в съжителство с човека, като самодивни, змей/ала, караконджо и др. Четвъртата група същества, са тези, които са произлезли от човека. Тези духове първо са хора, но след смъртта си стават лоши духове – вампир, таласъми¹.

Настоящата статия има за цел да представи вярванията в невидимия свят, чрез различни митични и страшни същества, от чието омилостивяване зависи здравето и живота на хората в миналото, които попадат в трета и четвърта група според класификацията, представена от Димитър Маринов. Темата се базира на теренни етнографски материали, събирани през 60-те години на миналия век от Плевенско, непубликувани до този момент, както и на литературни източници по проблема. Преди повече от 60 години Надежда Спасова (завеждащ отдел „Етнография“ 1961 – 1981 г., в Окръжен исторически музей-Плевен), посещава различни селища от област Плевен и записва ценна информация за бъдещите поколения. В архивните материали от този период има сведения за семейни, трудови и календарни празници, за вярвания в свръхестествени същества, песни и др., които са изключително ценен източник на информация от края на XIX – началото на XX век.

Систематизираната информация маркира само част от цялостната картина на изследване в региона, което е повод за бъдещи и задълбочени проучвания по въпроса.

Няма по-познати на народното вярване и на народните песни и приказки невидими същества от самодивите. Известно е, че те живеят по полето, в реките, край чешми и кладенци. Есен си отиват в селото Змейково, а пролет се връщат. Те излизат само нощно време, и то в потайна доба, къпят се в реките, кладенците и чешмите си перат си ризите, по поляните играят хоро на самодивските игрища. Самодивите причиняват „пакости на хората“². Информацията за тези същества в Плевенско се среща

¹ Маринов, Д. Избрани произведения, т. 1, С., 1981, с. 249.

² Пак там., с. 298.

в записките от 60-те години на миналия век, в голяма част от проведените проучвания.

В с. Гулянци 9 (б. а. – днес град): Самодивите са представени като жени, облечени в бяло. Виждани са да играят отгоре на герана. Ходят по три или пет и могат да се явят в различни видове – като куче, като човек и щом пропеят първи петли изчезват. Те не разговарят с хората. Смята се, че човек, който премине през масата (софрата) на самодивата – умира³.

В село Дъбован се разказва за ерген, който на връщане от седянка минава покрай геран, на който стои една самодива, облечена като кадъна с фередже. Човекът така се изплашил, че на третия ден умира.

Вярва се, че ако хората минат оттам, където има самодиви им се схващат краката и тогава трябва да се лекуват с билки. Има забрана да не се ядат определени храни – риба шаран, кокошка и боб. Някоя жена носи питка на самодивата, която ѝ остава да яде, за да оздравее този, който е болен⁴.

Преди години в село Гиген старите хора разказват, че много често се случва да виждат самодиви. Виждат ги само тези, които са родени в събота. „Случва се така, че вървят двама души и този, който е роден в събота вижда самодивата, а този който е роден в друг ден не ги вижда.“ Информацията, която е известна за съботника е, че това е дете, родено в събота, на което в цялото село се гледа с голяма радост и почитание, защото това се случва рядко. Такова рождение се смята за божие благоволение към това семейство. Това е важно и за цялото село, защото съботник, ако е момче, е добро за селото. В миналото са казвали, „че през девет села мъчно се намират съботници“. Радостта и уважението към такова дете произлиза от факта, че в къща, в която има съботник, „вампири не влизали, магии не можели да боравят, лоши духове и болести не смеели да влизат“⁵. Затова тия деца виждат самодивата избягват да се движат в село и извън него нощно време, най-често около гераните. Така при един геран сред селото, през нощта се явяват три жени в бели ризи. „Хванали кофата, извадили я, после пак я спуснали. Иван Митронов ги видял, но като стигнал до герана и няма никой, изгубили се. Гледа той в герана също нищо няма. Тръгнал пак и те след него, но като се обърнал самодивите изчезнали“.

³ Теренни записи. Вярвания, Надежда Спасова, 1963., инф. Георги Опри Ценков, роден 1885 година, Гулянци.

⁴ Теренни записи. Вярвания, Надежда Спасова, 1963., инф. Гергина Станева Буртичелова, р. 1881 година, неграмотна, село Дъбован.

⁵ **Маринов, Д.** Избрани произведения, т. 1, С., 1981, с. 238.

Вярват, че когато жена прегази самодивско – или мине през трапезата им, самодивите ѝ вземат „жилите на краката, та ги слагат на каруцата си за гвоздеи, след което на жената краката се схващат и не може да върви. После пак ги връщат и отново ги вземат.“ В такъв случай, ако човек прегази самодивско място и се поболи, „вечерта слагат там, откъдето е минал чиста бяла кърпа, три пресни питки и кратунка с вино. Рано сутринта намират само кратунката. Самодивите изяждат питките и изпиват виното, след което болния оздравява.“

За самодиви хората от селото разказват, че са виждани при Генчовата круша. „Те излизали, смеели се, играели и викали – их, их. Вечерно време, който мине край крушата ги вижда, но никой не смее да ги закача. Никой не се осмелява и клонче да откъсне от крушата, че самодивите ще си отмъстят.“⁶

Информация откриваме и в село Марашки Тръстеник (б. а. – дн. гр. Тръстеник) през 60-те години...Има геран Цонков, на 3 км. от селото, където се намират кошарите на овчарите. По разкази на един от овчарите, една вечер, минавайки покрай герана чува, че се свири, тропа се, петли пеят. „Сутринта като отишъл за вода вижда, че тревата е отъпкана и няма роса. Той не знаел от какво са стъпките, но се смята, че са от самодиви. Дядо Младен една нощ, когато правили старата къща, през 1920 година, по жът-ва било, когато се прибирал през нощта, чува, че реват волове. Той тръгнал с други мъже да види какво става, но рева все повече се отдалечавал. Те нищо не видели. Тичали да ги гонят, но нищо не хванали...“ Хората казват, че това са самодиви... Самодивите се явяват само нощно време. Който се изплаши от тях се разболява и му баят от уплашено⁷.

Следвайки същата класификация следващите страшни същества, за които ще стане дума са змей, ала. Змейт или ала, познат в Плевенско, представлява змия, покрита с люспи като риба, има криле и крака. Народното вярване го представя като пазител на нивите, там, където има ала/змей – град не бие, защото змейт, щом види, че се задава черен облак с град, веднага излиза горе и се бие с халата, която предвожда облака и откарва градушката на друга страна. Според представите на населението от Плевенския край, алата/змейт разбива облаците, тъй като населението я свързва със силните ветрове и затова не вали дъжд. Пример за казаното са следните теренни записки.

⁶ Теренни записки. Вярвания, Надежда Спасова, 1963., инф. Иван Крачунов Якимов, 78 г. Гиген.

⁷ Теренни записки. Вярвания, Надежда Спасова, 1963., Младен Христов Иванчов, роден 1881 г., село Марашки Тръстеник.

В село Гулянци за алата казват, че се бори с облаците и ги разбива, но веднъж „...паднала долу, та хората са носели мляко да я хранят. „Алата е голяма змия. Млякото го пие“⁸.

В село Гиген... „Хората виждали и ала. Тя живее в местността Доброшин. Щом се вдигне силен облак – градобитен, алата излиза като голяма змия с крила и връща облаците назад. Дори алите са били две. При една буря се сбили по-голямата излетяла, а по-малката паднала не могла да се вдигне. Тогава овчари издоили две котли с мляко от овците. Тя го изпила и полека-лека започнала да пляска с криле и да се вдига нагоре. На Искъра и в местността Гърнеца също имало али.“⁹

В село Брест се споменава, че... „Понякога правят и молебен. Колят теле на герана на Сусовица, където се бият алите (ветровете) и затова не може да вали дъжд.“¹⁰

В село Дъбован има следната информация: „Змей също са виждали да се спуска от небето.“¹¹

Следващото митично и страшно същество, за което ще стане дума е каракончо, представено в народното вярване като дух, който броди само веднъж през годината в периода от Бъдни вечер до Водици, тоест през така наречените Мръсни или Поганни дни (от 24 декември до 06 януари). В миналото след прекадяване на трапезата на Бъдни вечер се вярва, че каракончо тръгва по улиците, през потайна доба, а щом пропеят първи петли се изгубва. Той напада онези хора, които излизат през нощта или пътуват. Коледарите и тези, които имат чеснов лук от Бъдни вечер каракончо не закача.

В Плевенското село Гиген, това същество е представено по следния начин: Каракончо се явява по Коледа и взема мас, месо, брашно, котли. Влиза във всяка къща и взема каквото му падне. Хората и да го чуят не излизат да го видят, защото той носи дарак, дрънка, „сека“ (пали) огън и вика със силен глас: „Не излизайте, че тука е Каракончо“.... „Веднъж той влязъл в една къща и дрънкар с дарак и викал никой да не смее да излезе, че ще го изяде, той е каракончо Цоньо“. Стопанинът на къщата помръдвал в чергата, но не се осмелявал да излезе. Най-после излязъл, хванал каракончо, хвърлил го в мазето и започнал да вика: „Тичайте, че аз фанах каракончо“, но никой не се осмелил да излезе.

⁸ Теренни записи. Вярвания, Надежда Спасова, 1963., инф. Георги Опри Ценков, роден 1885 година, Гулянци.

⁹ Пак там., инф. Иван Крачунов Якимов, 78 г. Гиген.

¹⁰ Пак там., Дамяна Петкова Драичева – неграмотна, р. 1882 г., село Брест, записал Надежда Спасова – 1962 г.

¹¹ Пак там., инф. Гергина Станева Буртичелова, р. 1881 година, неграмотна, село Дъбован.

На сутринта се събрали селяните, отишли да видят какво е станало с каракончо и що да видят – то не е каракончо, а човек от селото – Цоньо. Завели го у тях и заварили майка му, че готви, да го гощава. Всичко, което липсвало от селото било у тях. Хората си взели нещата и оттогава вече не вярват в Каракончо.¹²

В четвъртата група попадат невидимите същества, които са произлезли от човека. Тия духове първо са човеци, но след смъртта си стават лоши духове. Страхът пред покойника е социално чувство, който в традиционния бит е всяван от вещици, крадци, убийци, за които се вярва, че дори и след смъртта си продължават да вредят на живите. Затова неслучайно се мисли, че именно те се превъплъщават. Типичен пример за това са вампирите. В такива се превръщат и мъртвци, които не са оплаквани, убитите и преждевременно прекъснатите живота си, хора родени с риза. Спазването на погребалния ритуал в духа на народното мислене изпълнява посредническа роля между двата свята – на живите и мъртвите. Той осигурява преминаване на мъртвеца в света покойните прадеди. Нормална според народа е само естествената смърт. Светът на живите и мъртвите е в своеобразно равновесие и обвързаност. Всяко нарушение на приетите норми и взаимни задължения (живите да почитат мъртвите, а те се грижат за тяхното благополучие) води до тежки последици, до нарушаване на жизнено важни явления¹³.

В село Гулянци се откри интересна информация: „Преди известно време в селото умрял един турчин. На третата вечер почукал на прозореца на своята къща. Показала се снахата, той си стои, показал се сина, той пак стои. Бабата му извикала и той избягал. Той бил вампирясал.“ Вампирясват мъже и жени, които са родени с риза/ципа. Когато такива хора умират ги пробождат с игла в корема, за да не вампирясват. Но, ако вампирясат ходят до тяхната къща или роднинска, ядат тесто, брашно, тропат, изобщо правят бели. През вечер, през две идват. Вампирясват на третия ден от погребението – стават на овца, петел или човек. „...В такива случаи на 40 ден през нощта отиват, отгребват го, но някой човек, който не го е страх.“

Има разказ за „...дядо Георги, който пробол в корема една жена с игла, когато умряла. След това, обаче тя непрекъснато му се явявала в съзнанието, докато най-после той купил сабор (билка) от магазина, разтворил го в едно шише, което оставил на моста,

¹² Теренни записи. Вярвания, Надежда Спасова, 1963., инф. Иван Крачунов Якимов, 78 г. Гиген.

¹³ Георгиева, Ив., Българска народна митология, С., 1993, с. 220 – 221.

където минават много хора да вземат от болестта, после пил от това шише няколко пъти и му минало“.¹⁴

В село Гиген имат предание за вампири, според което: „тия, които се раждат с ризка (ципа), когато умрат може да се превърнат във вампир“, представяни като плашещи същества, наподобяващи някакво животно. Затова, за да се предпазят хората от вампири извършват различни обредни практики. „... За който човек знаят, че е роден с риза, след като почине, при полагане в кивора (ковчега) или в гроба някой от близките го пробощда с шило или губерка в слабините, които се оставят на прободеното място. Човек вампирясва и когато мине случайно през починалия котка или друго животно. В този случай отново го бодват, за да не стане вампир.“ Ако не ги направят тези действия на 40-я ден вампирясват и правят бели и вреди на живите – „иска да яде, дрънка на вратите. Ако душата на някой е вампирясала близките вземат дреха на починалия, поставят в нея пръст от гроба, завързват я и я хвърлят в Искъра да удавят душата на вампира.“¹⁵

В същото село вярват и в таласъми, оприличени с вампири сред местното население. Дете, родено с ципа (риза), като порасне има зли очи и каквото погледне (човек или животно) се разболява и умира. Този, когото погледне чувства сладко на зъбите и знае, че ще умре. Този, който знае, че има зъл поглед гледа все надолу, не поглежда нито човек, нито животно. Такъв човек, когато умре го пробощдат с игла в корема, за да излезе душата му и да не може да стане таласъм. Ако не го прободат с игла преди четиридесетия ден умрелия излиза – отива в къщата си или на близки родните, чука и вика: „Пуснете ме. Отвътре му отговарят – Е, ти брашното, яж от него. Той яде брашното като куче и дето е ял остава голяма дупка.“ Вярват, че таласъмът е като човек, но не можеш да го видиш. Вижда го само този, който е роден в събота. След като излезе от гроба и тръгне по полето става на вълк. Нощем яде добитъка или му изпива кръвта и животното умира. Ходи и по хората. Таласъмът се превъплъщава в котка и ходи по къщите. Който му излезе насреща се нахвърля и се бори с него.

Интерес предизвиква следния разказ за таласъми и борбата на хората с тях: „...Влиза в къщите, мачка някои хора в леглото. Тежи като воденичен камък и така смачква човека, че душата му излиза. От уплахата човекът или се разболява, или умира. Ако ис-

¹⁴ Теренни записи. Вярвания, Надежда Спасова, 1963., инф. Георги Опри Ценков, роден 1885 година, Гулянци.

¹⁵ Теренни записи. Вярвания, Надежда Спасова, 1963., инф. Иван Крачунов Якимов, 78 г. Гиген.

кат да се отърват от таласъма, трима мъже отиват нощно време на гроба на този, който се е превърнал, носят в ръцете си един кол от черен глог, за да не може да се доближи до тях. Разравят умрелия, вземат единия му чорап, за да не може да ходи, слагат пръст в чорапа, завързват го за колана и след като отново го заровят тръгват. Никой от тримата не се обръща назад, а таласъмът крещи по тях – „Обърни се, обърни се къде мене“. Ако някой се обърне пада и умира. Очите на таласъма са червени и убиват човека. Тримата мъже отиват на Дунава или Искъра, хвърлят чорапа с все сила, колкото може по-навътре. Таласъмът вика: „Извадете ме, че ще се удавя“. Така извиква два-три пъти, но те не се обръщат. Отиват си вкъщи и вече таласъмът не се явява.“¹⁶

От написаното до този момент следва да се отбележи, че народните вярвания не бива да се разглеждат само като преживелица, предавана по традиция, а трябва да се има предвид живата и искрена вяра в тях. Обикновено разказите за страшните и митични същества са суеверни разкази на „очевидци“ или на хора, които ги слушат от свои близки и познати. Основната функция на тези суеверни разкази е да поддържат, да докажат, подкрепят и утвърдят в съзнанието на хората едно или друго вярване. Съществата в тях са с неясни изображения и външен вид, но обикновено примамват човека, като му причиняват определено заболяване. Необходимо е да се разграничат митичните персонажи от фолклорните произведения и тези от народната религиозна система като елемент на народната вяра. Това е породено от факта, че при втория случай има искрена вяра в тяхното съществуване, докато във фолклора те се възприемат преди всичко като художествени образи, без мирогледна функция. Характеристиката на дадена мирогледна система се определя от отношението на хората към света, т.е. дали реалният свят е единствен или наред с него се признава съществуването на друг, нереален свят¹⁷. Народните вярвания в разнородните страшни същества е част от общия интерес към бита, душевността и миналото на българския народ. Те се разглеждат като белег на неговата самобитност, макар понякога към тях да се отправят критики, тъй като са схващани като израз на невежество и предразсъдъци. Митичните разкази отразяват, както стремежа на човека да опознае и обясни с въображението си обкръжаващата го действителност, така и идеята за необходимостта от поддържане на космическо равновесие. Много от митичните образи и свързаните с тях обредни действия

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Етнография на България, т. 3, С. 1985, с. 49.

представят по фантастичен начин полезния, натрупан от поколения опит. Всичко това би могло да се определи като художествено повествование, създадено от въображението на хората, в чиято истинност те вярват и което обясняват по своеобразен начин реални явления и процеси в природата и обществото.

BELIEFS, FEARS AND IDEAS ABOUT MYTHICAL CREATURES AND THE INVISIBLE WORLD FROM PLEVEN REGION. BASED ON UNPUBLISHED FIELD MATERIALS OF THE “ETHNOGRAPHY” DEPARTMENT AT THE REGIONAL HISTORICAL MUSEUM – PLEVEN

Miglena Nikolaeva

Regional Historical Museum – Pleven

Abstract: The purpose of this article is to present the beliefs in mythical and scary creatures, on whose taming depended the health and life of people in the past. The topic is based on field ethnographic materials collected in the 1960s from the Pleven region, unpublished until now.

These creatures could be classified into several groups. Those that are in constant contact with humans possess human qualities and properties, even enter into coexistence with humans, such as samodivi, ala, karakonjo, etc. As well as another group – those descended from man, represented as spirits who were first people, but after death become bad spirits – vampire, goblins.

Keywords: Samodiva; Alas; Karakonjo; A vampire; Goblins.

Миглена Николаева

Отдел „Етнография“

Регионален исторически музей – Плевен

ул. „Стоян Заимов“ № 3

E-mail: miglena_nikolaeva1984@abv.bg